

Данијела Д. Љубојевић
Институт за педагошка истраживања,
Београд
danijela.ljubojevic@ipi.ac.rs
0000-0002-4337-4884

Оригинални истраживачки рад
УДК 371.3::811.111-051
УДК 003.076:373.32(497.11)
DOI: 10.19090/MV.2024.15.295-317

СТАВОВИ НАСТАВНИКА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА ПРЕМА НАСТАВИ ПОЧЕТНОГ ПИСАЊА НА МЛАЂЕМ ШКОЛСКОМ УЗРАСТУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ¹

АПСТРАКТ: У раду се приказују резултати истраживања чији је циљ био да се утврде ставови наставника који предају енглески језик у млађим разредима основне школе према настави почетног писања. Истраживање је реализовано током јуна и јула 2023. године на пригодном узорку који је чинило 74 наставника са територије Републике Србије. У истраживању су учествовали само они наставници који предају или су предавали енглески језик у млађим разредима основне школе. Наставници су одговарали на питања у онлајн упитнику. Резултати истраживања показују да актуелна наставна пракса не занемарује писање у прва два разреда и да је писање присутно иако није предвиђено наставним програмом. На крају рада су представљене импликације за наставу на основу којих се предлаже ново методичко сагледавање и редефинисање постојећих програма.

Кључне речи: методика наставе страног језика, страни језик, млађи школски узраст, основна школа, писање, описмењавање.

ENGLISH LANGUAGE TEACHERS' ATTITUDES TOWARDS WRITING IN THE EARLY GRADES IN SERBIA

ABSTRACT: The aim of this paper is to determine the attitudes of English language teachers who teach in younger grades of elementary school towards the teaching of writing. The research was carried out in the period from June to July 2023 on a convenient sample comprising 74 teachers working in Serbia. Only those teachers who teach or have taught English in younger grades of primary school participated in the research. The teachers took part in an online questionnaire. The research results show that the current teaching practice does not neglect writing in the first two grades and that writing activities are incorporated into lesson plans even though writing is not foreseen by the curriculum. At the end of the paper, implications for teaching are presented, suggesting a new methodological approach as well as redefining syllabi.

¹ Реализацију овог истраживања финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (бр. уговора 451-03-66/2024-03/200018).

Key words: teachers' attitudes, English language teaching, early grades, primary school, writing, literacy.

1. УВОД

Почетак учења првог страног језика / другог страног језика није исти у државама Европске уније и варира од треће до једанаесте године. На саветовању у Барселони један од закључака био је да су приоритети у наредном периоду „унапредити савладавање основних вештина, посебно подучавањем најмање два страна језика од најранијег узраста” (European Commission 2022: 19). Најновији статистички подаци показују да ученици у основној школи почињу да уче страни језик раније него што је то био случај пре 20 година (86,1% основаца учи страни језик). У великом броју земаља се са обавезним учењем једног страног језика у основном образовању почиње у другом или чак првом разреду основне школе, као и да нешто више од 90% основаца у Европској унији учи енглески језик (European Education and Culture Executive Agency, Eurydice 2023: 70).

У Србији се страни језик, углавном енглески, учи од самог почетка формалног основног образовања. Уведен је 2005. године од првог/трећег разреда основне школе у наставне планове, односно почео је да се учи од нивоа млађег школског узраста. У неким школама је први страни језик уведен од првог, у некима од трећег, а тек неколико година касније дошло је до изједначавања и у свим школама је почео да се учи од првог разреда. Таква промена је, методички гледано, изазвала одређене потешкоће у раду. Пре 2005. године се страни језик учио од петог разреда и наставници су без проблема могли да раде са ученицима на интегралном развоју све четири језичке вештине: говорење, слушање, читање и писање. Сличан приступ је и у раду са ученицима од трећег разреда, осим што је потребно обратити пажњу на специфичности развоја ученика на том узрасту.

Међутим, када је у питању учење страног језика од првог разреда, имамо потпуно другачији методички приступ. Ученици нису описмењени ни на матерњем језику ни на другом писму као што је то случај од трећег разреда. У нашем образовном систему се са учењем читања и писања на матерњем језику почиње одмах у првом разреду на ћирилици, а већ у другом се ради на описмењавању на другом писму (латиници). За све стране језике који се изучавају у школама (осим руског) потребно је познавање латинице. Према важећим програмима наставе и учења за први и други разред основне школе, настава је оралног карактера усмерена искључиво ка развоју комуникативних компетенција ученика слушања и говора, док писање и читање као обавезне активности нису предвиђене:

Читање и писање су необавезне активности у другом разреду. С обзиром на то да се латинично писмо уводи у наставу српског језика у другом полугодишту другог разреда, иницијално писање и читање може се понудити као опција само за ученике који то желе и знају, на елементарном нивоу (читање појединачних речи и једноставних реченица, допуњавање речи словом и слично, нипошто самостално писање и диктати). Ова активност се не оцењује и на часу има споредну улогу. (Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања, 2017)

Као што можемо приметити, Правилником о програму наставе и учења за први и други разред експлицитно је назначено да је *програм учења страног језика у првом и другом разреду основне школе растерећен писања и читања, као и експлицитних објашњења граматичких правила*. Предвиђено је да настава буде усменог карактера и да се заснива на специфичностима наставе на раном узрасту, тачније на усвајању језика на начин на који дете усваја матерњи језик: искључиво у комуникацији и у ситуацијама које су блиске његовим интересовањима. Из тог разлога ће један од циљева овог истраживања бити утврђивање ставова наставника у вези са писањем у млађим разредима, као и у којој мери га спроводе и на који начин.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

С обзиром на то да је страни језик уведен на ниво млађег школског узраста пре непуних двадесет година, још увек немамо велики број истраживања на тему писања у млађим разредима. Углавном се почетно писање и читање истражује истовремено пошто представљају неодвојиве вештине.

Интересантно је да не постоји консензус о томе да ли ученици треба да почну са читањем и писањем од првог разреда. Заговорници теорије о одлагању учења читања и писања наводе као неке од разлога и то да деца нису психофизички спремна за овакву врсту учења и да морају прво да стекну многе појмове и представе, па тек онда да пишу и читају. Такође, додатни притисак при учењу страног језика представља когнитивни терет, и ако се поставе нереални и превисоки захтеви, може доћи до губитка мотивације код деце. С друге стране, још пре тридесет година неки методичари наставе српског језика изнели су став да нема потребе за одлагањем увођења латинице, јер савремени услови живота, образовања и васпитања негирају све наведене аргументе (Милатовић 1990: 13).

У публикацији *Европске комисије за образовање, културу и комуникацију* из 2006. године под називом *Језици за децу Европе*. Објављена истраживања, добра пракса и основна начела наводи се као кључна порука на

основу савремених истраживања „вредност увођења читања и писања у раној фази, а не усредсредити се искључиво на слушање и говор” (Edelenbos, Johnstone, & Kubanek 2006: 9). У истој овој публикацији се наводе резултати истраживања Мертенса, који је утврдио да су деца у првом разреду која су учила француски у Немачкој имала корист од тога што им је одмах уведено писање. Резултати истраживања показали су да су деца са којима се радило на писању од самог почетка боље усвајала језик од оних са којима се радило само усмено (Mertens 2002: 146). Следеће важно истраживање које поткрепљује тезу о раном увођењу писања јесте истраживање које је спровела Вицков, чији резултати указују на то да увођење писања на страном језику на почетном ступњу учења у првом разреду основне школе не утиче негативно на усвајање матерњег језика. Вицков је утврдила да деца у Хрватској која уче енглески у првом разреду нису била у неповољном положају пишући на хрватском зато што су од самог почетка почела да се упознају и са писањем на енглеском (Vickov 2005: 296).

Дургнуоглу сматра да у срединама где се уче у исто време два или више језика деца развијају другачије когнитивне структуре од деце у монолингвалним срединама. То објашњава тиме што се при двојезичном и вишејезичном описмењавању деце развијају два типа писмене репрезентације као начин представљања говора. Први тип се односи на читање сродних појмова и развијање стратегије читања који су заједнички свим језицима, односно појмова и стратегија који подједнако функционишу у свим језицима (језичке универзалије). Ово „делимично” читање је пренос компетенција са матерњег језика детета на све језике којима је изложено. Други тип репрезентација односи се на језичке специфичне концепте, нпр. фонемско-графемске кореспонденције (Durgunoglu 2002: 200).

Зорман се бавила проблемом усвајања читања и писања у млађим разредима. На основу контрастивне анализе грешака у писаним радовима говорника другог/страног језика формулисала је принципе за развијање почетне писмености на другом/страном језику и модел вишејезичне писмености чија је ефикасност проверена у пракси. Закључак емпиријске анализе је да почетно учење читања и писања мора бити у другом/страном и такође на првом језику систематски спроведено. Наставници треба да познају узрасне карактеристике и технике којима би их довели до квалитативно вишег нивоа основне писмености. Идентификација разлике у фонологији и правопису два језика односе се на фонологију, фонолошку свест и поучавања сличности фонема и графема који се могу једноставно пренети из првог језика у циљни језик (позитиван пренос), али

који захтевају системско поучавање како би се спречила или барем ограничила појава негативног преноса (Zorjan 2011: 130).

Поповић такође заступа став да је могуће увести писање од првог разреда основне школе и износи неколико основних начела које би требало следити у планирању наставе:

- Писање треба чвршће повезати са развијањем вештине читања.
- Писање на страном језику треба што више повезати са техникама развијања писмености на матерњем језику.
- Писање треба раније и постепено уводити и непрекидно га користити у раду на часу. Са оцењивањем писања треба почети касније.
- Ученици треба да увежбавају оба аспекта писања: ортографију и писање као процес.
- Писање мора бити повезано са стварношћу, мора бити релевантно за децу. (Поповић 2010: 43)

Ауторка је навела и примере активности за интеграцију у наставни план и такође је позвала креаторе језичке политике да се писање и читање уврсте у наставни програм за енглески језик од првог разреда. Најважнија активност од првог разреда јесте редовно читање прича на страном језику којим се повећава изложеност ученика страном језику и утире пут настави писања (Поповић 2010: 43).

Као што смо видели, истраживања указују на то да ученици који уче језик на раном узрасту могу имати вишеструке користи ако им почетно искуство учења језика није ограничено само на „слушање” и „говорење”, већ укључује и постепено и систематично увођење у читање и писање од самог почетка.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

У овом раду смо желели да испитамо ставове наставника према увођењу почетног писања у млађим разредима основне школе. Истраживачко питање које постављамо је у којој мери наставници сматрају да треба увести писање од првог разреда и да ли сматрају да имају потребне компетенције за то. Циљ истраживања је да утврди ставове наставника према писању и да ли је заиста у наставној пракси толико заступљено писање од првог разреда као што нам сигнализира ситуација са терена. Основна хипотеза је да наставници сматрају да треба да раде са ученицима на развоју писане компетенције раније од планом предвиђеног трећег разреда. Уколико се наша претпоставка потврди, онда треба

размотрити ревидирање наставних програма за први и други разред у којима би писање и читање као језичке вештине биле заступљене од почетка учења језика. Тако дефинисан циљ истраживања операционализован је кроз следеће истраживачке задатке: 1) испитати како наставници процењују важност раног увођења описмењавања на страном језику и на који начин је то у складу са њиховом наставном праксом; 2) испитати како наставници процењују своју компетентност да описмене ученике на страном језику на млађем школском узрасту; 3) испитати да ли наставници имају различите приступе од првог, односно трећег разреда када је у питању настава писања.

Коришћена је дескриптивна квантитативна метода са анкетањем и скалирањем као истраживачким техникама. Од инструмената је коришћен анкетни упитник. Такође је примењена квалитативна метода анализе отворених одговора.

Узорак. Истраживање је спроведено током јуна и јула 2023. године на пригодном узорку од 74 наставника енглеског језика који предају у млађим разредима основне школе на територији Републике Србије. Наставници су позвани да се укључе у истраживање преко група *Наставни програм за енглески језик у Србији* и *Професори и преводиоци енглеског језика* на друштвеној мрежи Фејсбук. Групе су затвореног типа.

Инструмент. За потребе овог истраживања сачињен је анонимни анкетни упитник од 20 ајтема који су испитаници попуњавали онлајн. Поред четири питања којима су прикупљени подаци о социодемографским карактеристикама испитаника (пол, године радног стажа, степен образовања, језик који предају), ставови наставника су испитани помоћу анкетног упитника од 16 питања, од чега 14 ајтема чини петостепена Ликертова скала (од 1 до 5: „уопште се не слажем”, „не слажем се”, „немам мишљење”, „слажем се”, „потпуно се слажем”) и 2 питања вишеструког избора. Последње, 21. питање у упитнику било је отвореног типа, није било обавезно и односило се на мишљење испитаника о настави писања на млађем узрасту. Упитник се састојао од четири области: Рано увођење писања, Технике рада, Компетенције наставника страних језика за описмењавање и Описмењавање на другом писму као задатак учитеља (Табела 1).

Област	Индикатори
<i>Рано увођење писања</i>	Сматрам да је важно почети са читањем и писањем на страном језику од првог разреда основне школе.
	Ученици у првом и другом разреду боље уче језик уколико виде написане речи.
	Не могу да чекам да учитељи обраде латиницу, јер сматрам да је већ касно да у трећем разреду кренемо са писањем. Зато раније почнемо да пишемо.
	Очекујем да ученик у другом разреду уме да напише речи из теме.
	Очекујем да ученици у првом и другом разреду умеју да препознају написане речи из теме.
<i>Технике рада</i>	Уколико им је тешко да изговоре реч, напишем им како се изговара реч на ћирилици.
	У првом и другом разреду пишем наслове латиницом и деца препишу у свеску.
	У трећем и четвртном разреду примењујем диктат као технику утврђивања како се пишу речи, реченице и дужи пасуси.
	Примењујем разне технике како бих децу од првог разреда увео/-ла у читање и писање (вежбе где ученици треба да допуне реч словом које недостаје, игре вешања и сл.)
	Примењујем диктат као технику утврђивања како се пишу речи: <ul style="list-style-type: none"> ▪ у првом разреду ▪ у другом разреду ▪ у трећем и четвртном разреду ▪ не дајем диктате у млађим разредима.
	Показујем деци како се пишу слова на латиници: <ul style="list-style-type: none"> ▪ не показујем уопште. ▪ у првом разреду ▪ у другом разреду ▪ у трећем разреду
<i>Компетенције наставника страних језика за описмењавање</i>	Познајем методе и поступке обраде слова латинице у почетној настави читања и писање.
	Када почнем са увођењем писма на страном језику, ученицима скрећем пажњу на специфичности писања слова у писму језика који учи.
<i>Описмењавање на другом писму као задатак учитеља</i>	Сматрам да треба увести читање и писање од првог разреда, али то не радим, јер није предвиђено правилником о наставном програму.
	Очекујем да учитељи обраде прво латинична слова, па тек онда почињем са увођењем писања.
	Нема потребе да се наставници страног језика посвећују техникама писања слова на страном језику, јер је то задатак учитеља.

Табела 1. Индикатори за проверу ставова наставника према писању

Унутрашња сагласност Ликертове скале утврђена је помоћу Кронбаховог коефицијента алфа. Израчунат Кронбахов коефицијент алфа за

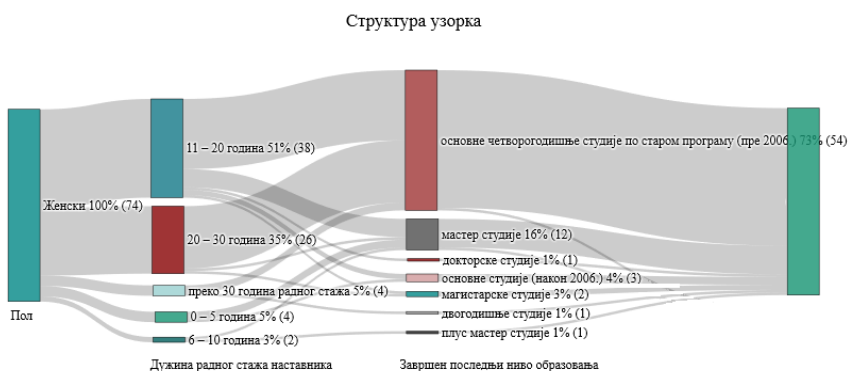
14 метричких варијабли има вредност 0,84 што је добра и прихватљива вредност (вредности веће од 0,80 сматрају се прихватљивим). Две варијабле су биле рекодиране.

Будући да је истраживање квантитативно, прикупљени подаци су пре свега анализирани статистички. Анкетни упитник је припремљен помоћу алата *Google forms*, док је статистичка обрада података извршена помоћу програма *DATAtab* (*DATAtab Team*) и Ексела при чему је коришћена дескриптивна статистика (средња вредност, проценти, стандардна девијација).

Анализа одговора на питање 21 отвореног типа урађена је помоћу квалитативне анализе садржаја и одвијала се у више фаза. Прву фазу чинило је упознавање са самим добијеним материјалом (одговорима испитаница) поновљеним ишчитавањем, како би се идентификовале и забележиле почетне идеје у вези са циљем истраживања. Затим су се одговори груписали по сличности и на тај начин смо утврдили и именовали теме.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВА АНАЛИЗА

У истраживању је учествовало 74 наставника енглеског језика који предају у млађим разредима основне школе у Републици Србији од чега је 100% женског пола. Највећи број испитаница има од 11 до 20 година радног стажа (38 испитаница, односно 51,35%). Испитанице које имају између 21 и 30 година стажа чине 35,14%. Свега 10 испитаница има мање од 10 година радног стажа, што нам указује на велико искуство у настави које имају наставнице које су учествовале у истраживању. У складу са тим је и завршен последњи ниво образовања: 54 испитаница има завршене четворогодишње студије по старом програму (пре 2006. године), што чини 72,97%. Структура узорка је приказана на Сенкијевом дијаграму (Дијаграм 1).

Дијаграм 1. Структура узорка

Да би се могло говорити о подршци настави писања од првог разреда и промени приступа раду, значајно је на самом почетку испитати какав однос имају наставници према увођењу писања. Испитивали смо њихов став у вези са увођењем писања, у којој мери примењују писање у наставној пракси и како процењују своје знање да компетентно то ураде. При обради података са петостепене Ликертове скале груписали смо одговоре „уопште се не слажем” и „не слажем се” у једну групу, „немам мишљење” у другу, док су „слажем се” и „потпуно се слажем” сврстани у трећу групу.

4.1 Рано увођење писања

На основу средње вредности укупног резултата на скали ставова ($M=3,12$; $Std. =1,41$; $min=2,21$; $max=3,84$), могло би се рећи да је генерални став испитаника према писању у настави енглеског језика умерен са тенденцијом ка позитивном. Резултати испитивања ставова према раном увођењу писања приказани су на Графикону 1.

Графикон 1. Скала ставова наставника према раном увођењу писања

Када је у питању први ајтем, према добијеним резултатима скоро пола испитаних наставница сматра да не треба почети са читањем и писањем на страном језику од првог разреда основне школе (48,7%). Добра трећина је мишљења да би требало почети (33,8%), док 7,6% нема мишљење у вези с тим.

На другу тврдњу, да ученици у првом и другом разреду боље уче језик уколико виде написане речи, одговори испитаница били су равномерно подељени у три групе: 31,1% се не слаже, 36,5% се слаже, док је 32,4% без става.

Иако скоро половина испитаних наставница сматра да не треба почети са писањем од првог разреда, више од половине наставница сматра да је касно да се креће са писањем од трећег разреда. Чак 62,2% је рекло да крећу раније са писањем, док је 12,1% неопредељених. Петина наставница се не слаже с тим (25,7%).

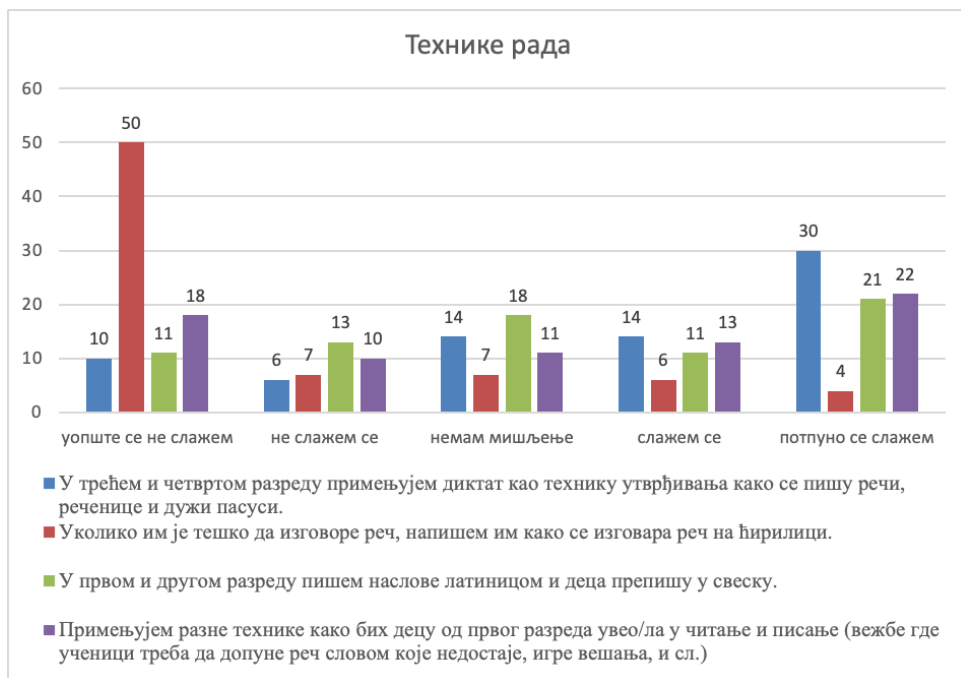
Што се тиче очекивања које наставнице имају, скоро трећина (28,4%) очекује да ученик у другом разреду уме да напише речи из теме, али ипак се већи део не слаже с тим (43,3%). Трећина је такође неодлучна (28,3%).

Обрнуто је када су очекивања за препознавање написаних речи из теме: четвртина испитаница (25,8%) се не слаже с тим да ученици у првом и

другом разреду треба да умеју да препознају написане речи из теме, док је 39,2% за препознавање написаних речи. На овом питању је било највише неодлучних (35,1%).

4.2 Технике рада

Када су у питању технике рада, добили смо следеће резултате (Графикон 2):

Графикон 2. Скала ставова наставника према техникама рада

Резултати показују да наставнице такође користе разне технике како би децу од првог разреда увеле у читање и писање: 47,3% их примењује, али 37,3% не. На овом ајтему је било најмање неодлучник испитаница – 14,9%.

Већи део наставница сматра да треба писати наслове латиницом у првом и другом и да их деца препишу у свеску (43,3%), док се са том техником рада не слаже 32,5% наставница. Четвртина испитаница је неодлучна по том питању (24,3%).

Велика већина испитаница (77,1%) сматра да не треба писати речи ћирилицом, док је свега 13,5% за ту технику рада са децом. Неодлучних је 9,5%.

Мало мањи проценат наставница примењује диктат као технику утврђивања како се пишу речи, реченице и дужи пасуси у односу на само писање речи (59,4%). Са тим се не слаже 21,6% испитаница, док је скоро петина поново неодлучна (18,9%). Када смо проверили другим питањем у ком разреду конкретно примењују диктате, добили смо следеће резултате:

Графикон 3. Скала ставова наставника према примени диктата

Диктат као технику утврђивања како се пишу речи у трећем и четвртном разреду примењује већина наставница (73%), док је у другом разреду то 8,1%. Скоро петина наставница не даје диктате у млађим разредима, али зато се у истраживању појавила и једна испитаница која даје диктате и у првом разреду основне школе.

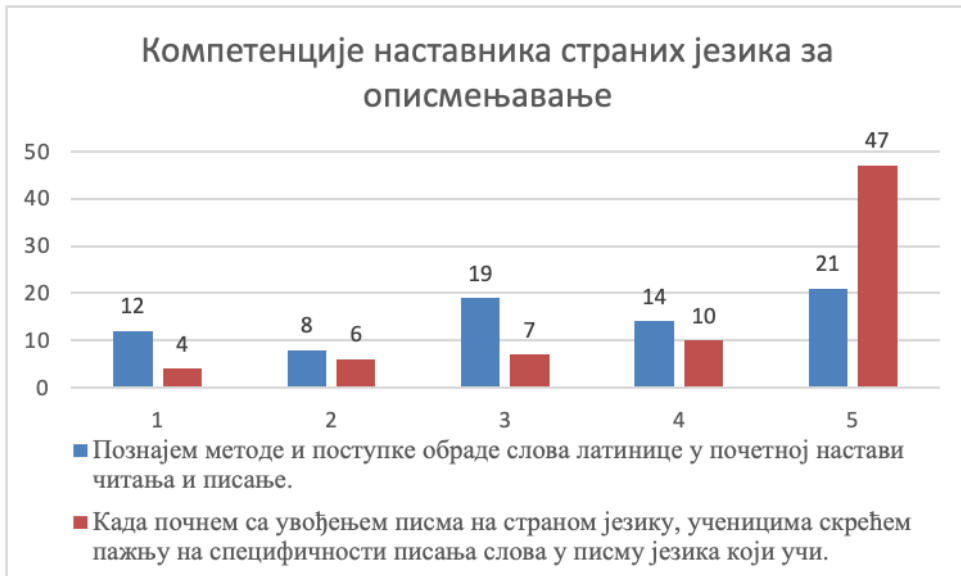
Питање које се односило на писање латиничних слова је такође дало интересантне резултате: већина наставница је одговорила да то ради у другом разреду (63,51%), мањи проценат у трећем разреду (8,11%), док 13,51% наставница то уопште не ради. Пажње вредан је добијени резултат да 14,86% наставница показује деци како се пишу слова латинице већ у првом разреду, што заправо није препоручено према важећем наставном програму.

Графикон 4. Скала ставова наставника према писању латиничних слова

4.3 Компетенције наставника страних језика за описмењавање

Описмењавање захтева одређена професионална знања (методика почетног читања и писања, припрема за описмењавање) које професори разредне наставе (учитељи) добијају током студија, што није случај са наставницима страног језика што се формалног образовања тиче (Gaši 2023: 131). Упитали смо наставнике да ли сматрају да поседују дидактичко-методичка знања да преузму улогу описмењавања на страном језику и добили смо следеће одговоре (Графикон 5):

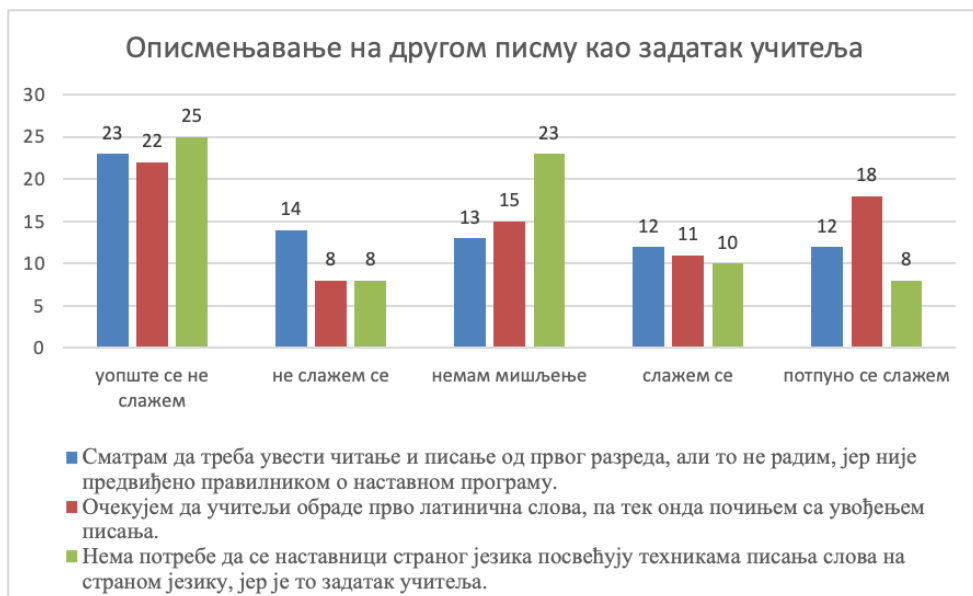
Графикон 5. Скала ставова наставника према својим компетенцијама за описмењавање ученика на другом писму

Скоро пола испитаних наставница сматра да познаје методе и поступке обраде слова латинице у почетној настави читања и писање (47,3%), док скоро трећина сматра да не познаје (27%). Сличан проценат је оних које нису сигурне (25,7%).

Највећи проценат наставница, чак 77%, тврди да, када почне са увођењем писма на страном језику, ученицима скреће пажњу на специфичности писања слова у писму језика који учи. Са тим се не слаже 13,5%, а 9,5% нема мишљење.

4.4 Описмењавање на другом писму као задатак учитеља

Будући да описмењавање захтева одређена професионална знања (методика почетног читања и писања, припрема за описмењавање) које професори разредне наставе (учитељи) добијају током студија, желели смо да проверимо да ли наставници страног језика сматрају да су учитељи ти који треба да се баве описмењавањем на ћирилици и на латиници. Резултати су приказани на Графикону 6.

Графикон 6. Скала ставова наставника према улози коју имају учитељи

Приближно исти проценат наставница очекује и не очекује да учитељи обраде прво латинична слова, па тек онда почиње са увођењем писања: 40,5% чека прво на учитеље, док се 39,2% не слаже с тим. Петина је неодлучна (20,3%).

Добра трећина наставница (32,2%) сматра да треба увести читање и писање од првог разреда, али то не ради, јер није предвиђено правилником о наставном програму. С тим се не слаже 42% испитаница, док је 17,6% неутрално.

Скоро пола испитаних наставница сматра да је ипак потребно и да се наставници страног језика посвећују техникама писања слова на страном језику и да то није само задатак учитеља (44,6%). Петина сматра да то јесте задатак учитеља (24,5%), док је добра трећина неодређена (31,1%).

4.5 Анализа питања отвореног типа

На последње питање отвореног типа (коментар) одговор је дало 27 наставница, што представља 36,5%. У коментарима је било занимљивих предлога и из тог разлога су коментари укључени у квалитативну анализу. Коментари су груписани у теме: позитиван однос према писању, негативан

однос према писању, раздвајање првог и другог разреда, акредитовани уџбеници и технике рада.

Велики број коментара се односи на **позитиван однос према увођењу раног писања**, односно, од првог или другог разреда: „по закону и правилницима нема писања у прва два разреда, али ја лично сматрам, из дугогодишњег искуства, да је неопходно, јер у трећем разреду настаје велики проблем са писањем, а одражава се и на касније разреде”, „важно почети са писањем једноставних и кратких речи у првом разреду”, „знам да ученици ЖЕЛЕ да пишу и скоро сви знају латиницу када крену у други разред”, „неки ученици траже”, „треба примењивати технику 'копирања' слова и речи, а од другог смислено писање”, „значајан, и све већи број деце, у школу креће са стабилнијим познавањем латинице него ћирилице”, „са преписивањем речи готово да ниједно дете нема проблем, већ знају латиницу због употребе тастатуре на компјутеру”, „баш желе да пишу и прочитају нешто, само илустрације им више нису довољне”.

Неке од испитаница се **не слажу** са тим да треба почети са писањем од првог/другог разреда и наводе следеће разлоге: „деца прво треба да савладају фонолошко и ортографско знање на првом језику, или како га још неки називају матерњем језику”, „било би корисније и ефектније да се страни језик почне изучавати у трећем разреду и да се повећа недељни фонд часова”, „апсолутни сам противник увођења писања у првом и другом разреду”, „уопште нема потребе журити са тим, може се итекако квалитетно радити и бити поступан и када ученици заврше латиницу са учитељицама”, „ученици првог разреда треба прво да усменим путем усвоје вокабулар”, „превелико је оптерећење усвајати два писма и развијати вештину читања упоредо на српском и енглеском језику у првом разреду”, „први разред је прерано за писање новог језика”, „велика одељења и преобимност градива и велики број предмета одмажу у корист раног писање”, „прво мора постојати основа на коју може онда да се гради. Ту прву годину без писане форме треба добро искористити и излагати децу страном језику кроз песмице, риме, језичке брзалице, TPR методе како би дозволили да стекну фонолошко знање или свест о страном језику”.

Занимљив је осврт наставница на раздвајање првог и другог разреда пошто нам очигледно наставна пракса то налаже. Међутим, у првом и другом разреду према важећим наставним програмима управо се наглашава да нема писања у оба разреда и да је настава искључиво усменог карактера. Овакви коментари нам значајно указују на стање у наставној пракси којој су

потребне промене у програмима: „Прваци и другаци не треба да буду у 'истом кошу'. Разлика је велика у том узрасту. У 1. р. има деце која не знају латиницу, збуњени су, неснађени помало, а од 2. р. је друга прича. Готово да већ сви владају латиницом, ако не писањем, а оно читањем”; „У првом разреду кроз Listening уче а у 2. почиње читање и препознавање речи. Анкета није најјаснија јер сте 1. и 2. разред ставили у исти кош а ипак постоји значајна разлика у раду”.

Такође, један од коментара нам је указао на проблем акредитованих учбеника који се разликују од издавача до издавача, где у неким од првог разреда имамо текст и вежбања са писањем слова/речи, а у неким се то јавља тек касније, од трећег разреда: „Могли бисмо да имамо у министарству представнике струке који ће модернизовати предмет, а не да нам план зависи од свакојаких издавача”.

Неки предлози се односе на технике читања и писања које су веома значајне за касније описмењавање: уводити постепено *alphabet* и *phonics*; показивати слова, како у насловима тако и у насумичним речима; примењивати технике 'копирања' слова и речи, а од другог смислено писање; излагати ученике визуелној перцепцији речи и реченица док се истовремено изговара реч; излагати ученике целим речима, јер они 'читају' целе речи из теме пошто их доживљавају као слику; давати задатке препознавања речи, допуњавање слова, визуелно повезивање речи на енглеском и онога што представљају; читање већ познатог дијалога у сликама (додати *speech balloons* и залепљене речи).

5. ДИСКУСИЈА

Добијени резултати истраживања нису експлицитно потврдили претпоставку да су наставници у потпуности сагласни са увођењем писања од првог разреда основне школе. Пола испитаних наставница се не слаже с тим, али исто тако сматрају да је касно за увођење писања од трећег разреда. Међутим, добра трећина наставница сматра да треба увести читање и писање од првог разреда, али то не ради, јер није предвиђено правилником о наставном програму, што нам указује да је много већи проценат наставница за увођење писања, само што су ограничене поштовањем прописа. Оно што смо експлицитно могли закључити из добијених резултата јесте да је потврђено да постоји наставна пракса где се уводи писање од другог разреда, негде чак и од првог. Када су у питању технике рада, већина наставница сматра да не треба писати ћирилицом како би помогле деци да упамте речи,

али кажу да већ од другог разреда пишу наслове латиницом. Што се тиче компетентности да опишме ученике на страном језику на млађем школском узрасту, наставнице већином сматрају да су оспособљене за такав задатак. Ове одговоре треба узети са доста резерве у обзир, јер истраживањем није диференцирано који факултет су завршиле (што би требало неким следећим истраживањем прецизирати). Уколико је у питању неки од факултета учитељског типа, онда је сигурно да су одговори релевантни. Када је у питању факултет филолошког усмерења, мала је вероватноћа да су одговори објективни, јер се ни на једном предмету не раде детаљно специфичности и технике увођења другог писма на млађем узрасту. Гаши је у свом раду анализирао студијске програме за иницијално образовање наставника страних језика у Србији и резултат њене анализе показује да ни на једном факултету не постоји предмет који се бави почетном наставом читања и писања на страном језику (Гаши 2023: 131). Такође, немогуће је донети закључак шта наставници мисле чији је задатак опишмењавање на другом писму, јер је подједнак број оних који сматрају да је то задатак учитеља, као и оних који сматрају да је то задатак наставника страног језика.

Узорак од 74 наставника је мали, али довољан да нам да смернице у ком правцу треба да иду даља истраживања. Очигледно је да не можемо да занемаримо писање у првом и другом разреду, али остаје отворено питање разреда када треба почети, техника које треба примењивати, методике рада са овако малом децом. Из одговора испитаница види се честа неодлучност и разилажење у мишљењима, као и указивање на разлику рада у врстама школа (приватна, државна) као и у различитим срединама, што је повезано и са социјалним статусом итд. (градска и сеоска школа; изложеност деце латиничном писму преко уређаја, мобилних, ТВ-а, других књига, натписа у радњама, социјалних контаката који им омогућују упознавање са латиницом и др.). То су озбиљни показатељи да основно питање тражи дубља истраживања која ће узети у обзир више параметара. Са друге стране, школа мора понудити равноправне услове свима, па и деци која немају добар социоекономски статус нити погодне услове окружења погодног за аутономну и спонтану сензибилизацију ка латиничном писму и његовом усвајању. То је значајно ометајући фактор за увођење писања на страном језику од првог разреда. Наставници би сигурно могли добити велику помоћ од учитеља који су формално обучени за опишмењавање деце. Нека будућа истраживања би могла да испитају учинак писања од првог разреда на знање ученика на крају првог циклуса (од првог до четвртог разреда) у односу на почетак од трећег

разреда. Тек на дуже стазе бисмо могли са сигурношћу да тврдимо да писање од самог почетка даје боље резултате при учењу страног језика.

6. ИМПЛИКАЦИЈЕ ЗА НАСТАВУ

На основу резултата овог истраживања импликације за наставу можемо сврстати у неколико група:

1. наставна пракса,
2. стручно усавршавање/иницијално образовање,
3. методе и технике почетног писања и читања.

Видели смо да наставна пракса указује на то да већина наставница уводи писање на латиници од другог разреда, а један мали део чак и у првом. Иако то није дозвољено наставним програмом, требало би поново размислити о ревидирању постојећих аката. Писање од другог разреда се примењује и тешко да ћемо га спречити правилницима. Уместо тога је потребно радити на обуци наставника страног језика како да компетентно и стручно обаве тај део посла, а онда им дати слободу и кроз правилнике да примењују такав приступ. У великом броју питања четвртина или петина испитаница није имала став према увођењу писања, што нам указује на потребу додатног стручног усавршавања за наставнике на тему метода и техника увођења писања на раном узрасту, као и на подизање свести о овоме још у иницијалном образовању. Професори разредне наставе се школују за описмењавање ученика још на факултету и сугестија је да и наставници језика такође добију могућност да слушају такве предмете, макар као изборне, што би требало регулисати изменама студијских програма у новим циклусима акредитације. Нека недавна истраживања показала су да постоји неусклађеност у могућности стицања компетенција будућих наставника и да би понуда предмета могла бити разноврснија на нивоу појединачних студијских профила (Гаши 2023: 131). Кроз те предмете радили би на методама и техникама раног описмењавања које заиста дају резултате, а традиционално омиљена техника за утврђивање писања – диктат – полако би била напуштена. Велики број одговора који указују на то да се диктатом проверава писање, а мањи број одговора да се користе неке друге технике, управо сугеришу да је потребно осветити наставнике да постоје и други начини рада (Поповић 2010: 46).

Једна од препорука за рад која се намеће кроз ово истраживање јесте да се ученици у првом разреду изложе писаној речи како би је визуелно упамтили, а без писања и преписивања речи у свеске. Као што је већ

неколико наставница написало у својим коментарима, данашња деца полазе у школу са већим предзнањем латиничног алфабета него што је то некада било. Утицај мобилних телефона и разних електронских уређаја је недвосмислено допринео томе да су деца већ изложена латиничном писму, чак и енглеском језику. Самим тим би требало да променимо приступ настави од првог разреда. Графомоторички ученици првог разреда нису још увек спремни да пишу на страном језику, али могу бити визуелно изложени речима кроз разне постере са натписима, флеш картице у комбинацији са картицама са речима, осмосмерке, игре вешања и сл. Од почетка другог разреда је могуће већ уводити писање уз добру сарадњу и координиран рад са учитељима. Како би ово било могуће, и наставници страних језика треба да буду обучени како се уводи друго писмо на страном језику које јесте слично, али није у потпуности исто као српска латиница.

7. ЗАКЉУЧАК

Иако је број испитаника био релативно мали да би се могли извести свеобухватни закључци о ставовима наставника према писању у настави енглеског језика на млађем узрасту, истраживање представљено у раду обезбедило нам је делимичан увид у њихове ставове. У овом раду смо приказали резултате који нам сугеришу да актуелна наставна пракса не занемарује писање у прва два разреда и да је писање присутно иако није предвиђено наставним програмом. Неки од наставника сматрају да је потребно већ од првог, односно почетка другог разреда уводити писање како би се лакше почело са описмењавањем од трећег разреда.

При учењу читања и писања на страном језику, знања, способности и компетенције које су већ развијене у првом језику могу се преносити на ново учење *унапређујући* (позитиван трансфер) или *ометајући* учење (негативан трансфер). У организованој настави читања и писања тиме се скреће већа пажња на разлике међу језицима како би спречиле или бар ограничиле, колико је то могуће, неадекватан пренос претходног знања са првог на други/страни језик. Кључно је да наставници помажу ученицима у усвајању читања и писања свесни разлика у фонолошким и правописним конвенцијама два језика. Само суштинско познавање тих разлика омогућава наставницима да разумеју зашто долази до грешака и одлучити како даље ефикасно развијати наставу писмености. Помоћ наставницима би се огледала кроз системску подршку уколико би првенствено добили одговарајуће иницијално

образовање, затим променом наставних програма и развојем компетенција кроз додатно стручно усавршавање.

ЛИТЕРАТУРА

- Милатовић, В. (1990). *Методика наставе почетног читања и писања, приручник за студенте учитељских факултета и за наставнике*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. [Milatović, V. (1990). *Metodika nastave početnog čitanja i pisanja, priručnik za studente učiteljskih fakulteta i za nastavnike*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.]
- Поповић, Р. (2010). Развијање вештине писања на енглеском језику. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу* 23 (2): 37–47. [Popović, R. (2010). Razvijanje veštine pisanja na engleskom jeziku. *Inovacije u nastavi – časopis za savremenu nastavu* 23 (2): 37–47.]
- Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања*. (2017). Службени гласник РС – Просветни гласник. Приступљено 1. 9. 2023. URL: <<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=f5a145fb-96a0-44ed-bcb3-b00cfb189a72>> [*Pravilnik o planu nastave i učenja za prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja i programu nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*. (2017). Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik. Pristupljeno 1. 9. 2023. URL: <<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=f5a145fb-96a0-44ed-bcb3-b00cfb189a72>>]
- Durgunoglu, A. (2002). Cross-linguistic transfer in literacy development and implications for language learners. *Annals of Dyslexia* 51 (1): 189–204.
- Edelenbos, P., Johnstone, R., & Kubanek, A. (2006). *The main pedagogical principles underlying the teaching of languages to very young learners. Languages for the children of Europe. Published Research, Good Practice & Main Principles*. Brussels: European Commission. Приступљено 1. 9. 2023. URL: <https://ec.europa.eu/assets/eac/languages/policy/language-policy/documents/young_en.pdf>.
- European Education and Culture Executive Agency, Eurydice. (2023). *Key data on teaching languages at school in Europe – 2023 edition*. Publications Office of the European Union. Приступљено 1. 9. 2023. URL: <<https://data.europa.eu/doi/10.2797/529032>>.

- European Commission. (2022). *Presidency Conclusions – Barcelona European Council, 15 and 16 March 2022*. SN 100/1/02 REV 1. Pristupljeno 1. 9. 2023. URL: <https://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/barcelona_european_council.pdf>.
- Gaši, T. (2023). Jezička politika i univerzitetski studijski programi za inicijalno obrazovanje nastavnika stranih jezika u Republici Srbiji. *Primenjena lingvistika* 24: 121–146. Pristupljeno 1. 9. 2023. URL: <https://dpls-alas.rs/pdf/Primenjena%20lingvistika_24_2023.pdf>.
- Mertens, J. (2002) Schrift im Französischunterricht in der Grundschule: Lernhemmnis oder Lernhilfe? *Neusprachliche Mitteilungen aus Wissenschaft und Praxis* 55 (3): 141–149.
- Vickov, G. (2005). Postoji li negativan utjecaj ranoga uvođenja pisanja na stranome jeziku na pisanje na materinskome jeziku. *Strani jezici* 34 (4): 285–302. Pristupljeno 1. 9. 2023. URL: <https://stranijezici.ffzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2020/06/SJ_34_4_1.pdf>.
- Zorman, A. (2011). Problems in Reading Acquisition in a Second or a Foreign Language. *Metodički obzori* 6 (1): 119–134. <<https://doi.org/10.32728/mo.06.1.2011.10>>.

Danijela D. Ljubojević
Institute for Educational Research, Belgrade

ENGLISH LANGUAGE TEACHERS' ATTITUDES TOWARDS WRITING IN THE EARLY GRADES IN SERBIA

Summary

National curriculum for foreign languages in the Republic of Serbia stipulates that writing and reading be introduced from the third grade of primary school. However, sometimes pupils are familiarized with foreign language written forms already from the first grade since many textbooks and workbooks offer the possibility of writing. This paper aims to present the results of research whose goal was to determine the attitudes of English language teachers teaching younger grades of elementary school towards the teaching of reading and writing. The research was carried out in the period June – July 2023 on a convenient sample comprising 74 teachers from Serbia. Only those teachers who teach or had taught a foreign language in younger grades of primary school participated in the research. The teachers took part in an online questionnaire. Although almost half of the teachers explicitly stated that they are against writing in the first grade, the research results show that the current teaching practice does not neglect writing in the first two grades; furthermore, writing is frequently present even though it is not foreseen by the curriculum.

One of the findings is that teachers believe it is important to apply different techniques in the classroom so that their pupils become introduced to reading and writing in the early stages of schooling. It was interesting to see that half of the teachers see themselves as competent to deal with writing techniques from the first grade. At the end of the paper, implications for teaching are presented, which suggest a new methodological approach as well as redefining syllabi both for primary schools and universities where foreign languages are studied.

Key words: teachers' attitudes, foreign language teaching, early grades, primary school, writing, literacy.

Примљено: 29. 8. 2023.
Прихваћено: 16. 3. 2024.

